

УДК 159.922.76-056.34

Ковалишин Інна Василівна,
здобувач кафедри педагогічної та вікової
психології Волинського національного
університету імені Лесі Українки

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ САМООЦІНКИ ДІТЕЙ ІЗ ЗАТРИМКОЮ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ

У статті розкрито теоретичний і практичний аналіз психологічних особливостей самооцінки дітей із затримкою психічного розвитку. Описано результати дослідження з використанням спеціально підібраних методів та методик. Виділено основні характеристики, які стосуються самооцінки цієї категорії дітей.

Ключові слова: діти із затримкою психічного розвитку, самооцінка, загальна самооцінка, часткова самооцінка, молодший шкільний вік.

Ковалишин И.В. Психологические особенности самооценки детей с задержкой психического развития. *Статья представляет теоретический и практический анализ психологических особенностей самооценки детей с задержкой психического развития. Описаны результаты исследования с использованием специально подобранных методов и методик. Выделены основные характеристики, которые касаются самооценки этой категории детей.*

Ключевые слова: дети с задержкой психического развития, самооценка, общая самооценка, частичная самооценка, младший школьный возраст.

Kovalyshyn I.V. Psychological Features of Self-esteem of Children with Mental Retardation. *Article represents the theoretical and practical analysis of psychological features of self-esteem of children with mental retardation. Results of*

research with specially organized methods and techniques are described. The basic characteristics that relate to self-esteem of this category of children are allocated.

Key words: *children with mental retardation, self-esteem, general self-esteem, partial self-esteem, junior school age.*

Погіршення екологічної ситуації, високий рівень захворюваності батьків, ряд невирішених соціально-економічних, психолого-педагогічних і медичних проблем сприяють зростанню кількості дітей з особливими потребами. Разом з тим розвиток суспільства, його демократизація та гуманізація підвищують вимоги до формування активної особистості, яка б змогла самостійно регулювати власну поведінку та діяльність, визначати перспективи свого розвитку. Важливу роль в цьому процесі відіграє самооцінка. Від оцінки людиною своїх можливостей та особистісних якостей залежить реакція на успіх і невдачу, її контактність і характер взаємостосунків з іншими людьми.

Відповідно до теоретичних і практичних досліджень Т.Ю. Андрущенко [4], А.В. Захарової [4], А.І. Ліпкіної [7], С.Ф. Спічак [8] та ін. особлива роль у формуванні самооцінки належить молодшому шкільному вікові, оскільки це один з найбільш ранніх і відповідальних в плані розвитку і формування “Я-концепції” період. Саме в цей період ускладнюються та уточнюються уявлення про власне “Я”, збільшується критичність та зростає самостійність самооцінки.

Вивченню самооцінки дітей із ЗПР були присвячені ряд теоретичних та практичних досліджень. Зокрема А. Leonardi [11] був проведений порівняльний аналіз рівнів самооцінки дітей, що навчалися за спеціальною та загальною програмами. Як свідчать отримані результати, у дітей із затримкою психічного розвитку, які навчалися за спеціальною програмою, спостерігався низький рівень самооцінки, порівняно з іншою групою дітей. Крім цього, автор звертав увагу на те, що самооцінка дітей, що навчалися за звичайною програмою і мали

низькі оцінки, дещо вища, ніж у дітей, що навчалися за спеціальною програмою.

На думку О.В. Заширинської, у дітей із затримкою психічного розвитку спостерігається відсутність розвинутої самооцінки, стійкості власних думок та критичності суджень, які виникають у їхніх однолітків у молодшому шкільному віці. Некритичність самооцінки проявляється в схильності до перебільшення своїх можливостей. У зв'язку з труднощами, які виникають в даній категорії дітей під час спілкування з однолітками та дорослими, оцінка зі сторони оточуючих не має вагомості сили і не допомагає регулювати їхні дії та вчинки. У дітей із затримкою психічного розвитку проявляється підвищена потреба у схваленні та заохоченні не залежно від вагомості досягнутих результатів [6, 116-117].

Як показав аналіз результатів дослідження Е.Бадіазман [3], у дітей із затримкою психічного розвитку спостерігалася неадекватність самооціночного компоненту особистості, що проявлялася в переважанні завищених, високих та різко знижених рівнів самооцінки. Крім цього, була відмічена орієнтація даної категорії дітей на позитивні особистісні характеристики.

Таким чином, можна зробити висновок, що до проблеми та особливостей формування самооцінки у дітей із затримкою психічного розвитку існує декілька наукових підходів, тобто представлена тематика не є достатньою мірою розроблена і потребує подальших досліджень з метою корекції неадекватних самооціночних проявів.

Отже, теоретичний аналіз літератури з даної проблематики дав нам змогу зробити висновок, що ряд досліджень відзначаються вираженою суперечливістю, в яких підкреслюється завищена чи занижена самооцінка у дітей із затримкою психічного розвитку. Ми з'ясували, що спеціального вивчення потребують особливості розвитку інтерперсональних та очікуваних оцінок, технологій корекції неадекватної самооцінки цих дітей враховуючи також моделі сім'ї та виховні впливи батьків. Всі ці аспекти і визначають

актуальність дослідження рівня та особливостей самооцінки дітей із затримкою психічного розвитку молодшого шкільного віку.

Вивчення самооцінки у даної категорії дітей має надзвичайно важливе значення, оскільки вона займає центральне місце в процесі розвитку самосвідомості, забезпечує єдність, стабілізацію та цілісність особистості, багато в чому визначає спрямованість та рівень активності, ставлення до світу, до людей, до самих себе, а отже і успішність соціальної інтеграції.

Метою нашого дослідження було визначення особливостей самооцінки дитини молодшого шкільного віку із затримкою психічного розвитку. Ми поставили перед собою завдання, передусім, проаналізувати наявну психологічну та педагогічну літературу з теми дослідження та підібрати ті методи та методики, які допоможуть якнайточніше розкрити психологічні особливості самооцінки даної категорії дітей.

Плануванню нашого дослідження передував аналіз поглядів на сутність та природу самооцінки, який допоміг з'ясувати, що ряд дослідників, серед яких М.Г. Єлагина [5], С.Ф. Спічак [8] та ін. розмежовували часткову та загальну самооцінку.

Під частковою самооцінкою розглядалося ставлення до конкретних індивідуально-психологічних особливостей особистості. Коли ж мова йде про оцінювання себе загалом, можна говорити про загальну самооцінку (С.Ф. Спічак, М.Г. Єлагина).

Крім цього, нами було виявлено, що самооцінка молодшого школяра багато в чому залежить від оцінок учителя (Б.Г. Ананьєв) [1], необ'єктивна, має тенденцію до переоцінювання (Н.Є. Анкудинова) [2], конкретна, ситуативна і ґрунтується в основному на оцінці результатів діяльності (П.Р. Чамата) [9].

Емпіричне вивчення особливостей самооцінки дітей молодшого шкільного віку з затримкою психічного розвитку проводилось на базі Волинського центру соціальної реабілітації дітей-інвалідів Міністерства праці та соціальної політики України. В дослідженні брали участь 18 дітей

молодшого шкільного віку (7-10 років). Серед них було 44,4% (8 осіб) дівчаток та 55,6% (10 осіб) хлопчиків. Всім дітям уже був встановлений діагноз – затримка психічного розвитку. Нами вивчалися особливості самооцінки даної категорії дітей у двох формах – загальній та частковій. Для цього ми використовували комплекс методів, серед яких спостереження, бесіда, тестування.

Для дослідження часткової самооцінки нами була використана методика Т.В. Дембо і С.Я. Рубінштейн в модифікації Т.І. Габріял. Нашою метою було з'ясувати особливості оцінювання дітьми себе за такими якостями як розум, здоров'я, добро та щастя.

Досліджуваним пред'являлися картки з намальованими на них сходами, які відповідали таким особистісним якостям як здоров'я, розум, добро та щастя, та пропонувалося знайти своє місце на кожній із них. Дітям необхідно було обрати відповідь по шкалі оцінок: найкращий (найрозумніший, найщасливіший і т.д.), дуже добрий, добрий, більш-менш добрий, не дуже добрий, злий, найбільш злий.

Після цього з дитиною проводилась діагностична бесіда, в ході якої з'ясовувалося, чи правильно дитина зрозуміла якість, яку пропонувалося оцінити та чому була обрана саме ця оцінка. Крім цього, зверталася увага на уявлення опитуваних про здоров'я, розум, щастя та добро.

Як показав аналіз отриманих даних, діти із затримкою психічного розвитку схильні до переоцінки своїх особистісних якостей. Так, за показниками “щастя” та “розум” найщасливішими та найрозумнішими себе вважали 77,8% опитаних, 22,2% дітей оцінили дані якості як щасливі та розумні.

За параметром “здоров'я” 55,6% дітей оцінили свій стан як самі здорові, здоровими та не дуже здоровими себе вважали по 22,2% опитаних.

Що стосується параметра “добро”, то найдобрішими, добрими та більш-менш добрими себе вважали 66,7%, 22,2%, 11,1% дітей із затримкою психічного розвитку відповідно.

Дуже часто при оцінці своїх особистісних якостей, діти судили не за своїми реальними знаннями та вміннями, а за бажаними. При цьому, ми з'ясували, що вони розуміють значення тих якостей, які потрібно було оцінити.

Отже, проаналізувавши отримані дані, ми можемо зробити висновок, що діти молодшого шкільного віку із затримкою психічного розвитку схильні переоцінювати свої особистісні якості. Це може бути результатом недостатнього рівня розвитку критичності мислення та особистості даної категорії дітей.

Загальна самооцінка досліджувалася за допомогою “Кольорового тесту ставлення” (КТС) О.М. Еткінда [10], який являє собою невербальний діагностичний метод, що відображає як свідомий, так і частково неусвідомлений рівні ставлення людини до інших людей та до самої себе.

При проведенні даного дослідження нами використовувалися 8 карток з тесту М. Люшера. В цьому наборі представлені основні кольори спектра (червоний, жовтий, зелений, синій), змішані тони (фіолетовий, коричневий), ахроматичні кольори (чорний, сірий).

Дослідження проводилося індивідуально з кожною дитиною. Перед нею на білому фоні у довільному порядку розкладали 8 карток і просили назвати членів своєї родини. Після цього ми звертали увагу випробовуваного на кольорові картки і пропонували підібрати для кожного з членів сім'ї той колір, який найбільше йому підходить, відповідає йому. Тоді просили показати той колір, який на думку дитини, найбільше підходить, відповідає їй самій. Крім цього, повідомлялося, що можна підбирати однакові кольори для різних людей.

Не дивлячись на те, що на даному етапі наше дослідження за допомогою КТС було спрямоване на виявлення специфіки ставлення до себе, ми вирішили, що дитина повинна вибирати колір не лише для себе, а й для членів своєї сім'ї,

оскільки процес формування самооцінки бере свій початок саме у сімейному оточенні. Таким чином, це допомогло зняти хвилювання у зв'язку з процедурою дослідження і дало нам можливість дізнатися про ставлення дитини до своєї сім'ї.

Після того як дитина визначалася з кольорами для себе та своїх рідних, їй пропонували відбирати картки у порядку переваги, починаючи з найкрасивішого, приємного і закінчуючи найнеприємнішим, найменш гарним кольором. Вказана випробовуваним картка відкладалася вбік кольоровою стороною вниз, щоб повністю прибрати колір з поля зору випробовуваного.

Інтерпретація результатів засновувалася на формалізованому аналізі кольорових асоціацій випробовуваного з точки зору їх валентності, яка вимірює позицію кольору, що асоціювався з поняттям “Я”, в індивідуальній колірній ранжировці. Ранг картки розглядався як показник емоційного прийняття або відкидання, позитивності або негативності у ставленні до власного “Я”.

Якщо колір, з яким випробовуваний асоціював себе, стояв на першому місці в його індивідуальній розкладці, тобто мав найменший ранг, це інтерпретувалося як максимально високий рівень ставлення до себе, позитивна загальна самооцінка. Відповідно, чим вищий порядковий номер, тим нижчою була самооцінка. Найбільший (8-й) ранг кольору, інтерпретувався як негативне ставлення до себе з рисами заперечення, неприйняття.

Залежно від виявленої висоти загальної самооцінки, результати випробовуваних були розділені на групи: 1-3 ранг – високий рівень загальної самооцінки, 4-5 – середній рівень, 6-8 – низький рівень загальної самооцінки.

Результати діагностики рівня загальної самооцінки свідчили про те, що в 55,6% дітей високий рівень загальної самооцінки, в 33,3% – середній рівень, а в 11,1% дітей низький рівень загальної самооцінки.

Таким чином, ми можемо зробити висновок, що діти із затримкою психічного розвитку, мають позитивну загальну самооцінку, про що свідчать переважання високого на середнього рівнів загальної самооцінки.

За результатами спостереження за дітьми із затримкою психічного розвитку, а також бесіди з батьками та педагогами, було виявлено ряд поведінкових особливостей. Ми з'ясували, що випробовуваним характерна схильність ображатися та відмовлятися від виконання завдання при виникненні труднощів, демонстративність поведінки, прагнення завжди бути “на виду”, повернути до себе увагу. Крім цього, спостерігалася підвищена потреба у схваленні та емоційній підтримці, а також спроби визначити, чи задоволений результатами виконання завдання дорослий.

Як бачимо, отримані нами дані є досить суперечливими, і у зв'язку з цим ми можемо зробити висновок, що такі поведінкові прояви свідчать про нестійкість самооцінки дітей із затримкою психічного розвитку.

Отже, аналіз теоретичної літератури та проведене нами дослідження, дозволили зробити такі висновки:

- самооцінка людини займає центральне місце в процесі розвитку самосвідомості, забезпечує єдність, стабілізацію та цілісність особистості, багато в чому визначає спрямованість та рівень активності, ставлення до світу, до людей, до самих себе, а також сприяє успішній соціальній інтеграції;

- діти із затримкою психічного розвитку мають позитивну загальну самооцінку, про що свідчать переважання високого на середнього рівнів даного показника;

- діти молодшого шкільного віку із затримкою психічного розвитку схильні переоцінювати свої особистісні якості в наслідок недостатнього рівня розвитку критичності мислення та особистості даної категорії дітей;

- даній категорії випробовуваних притаманна наявність нестійкої самооцінки, що проявляється у суперечливих поведінкових реакціях залежно від ситуацій, в які потрапляють ці діти.

Наші подальші дослідження будуть спрямовані на поглиблене вивчення психологічних особливостей самооцінки дітей молодшого шкільного віку із затримкою психічного розвитку, з'ясування факторів та чинників, які мають

вплив на цей процес, з метою підбору корекційних технік для подолання неадекватних самооціночних проявів у даної категорії дітей.

Список використаної літератури

1. Ананьев Б.Г. К постановке проблемы развития детского самосознания /Б.Г. Ананьев // Известия АПН РСФСР — 1948. — Вып. 18. — С. 101-124.
2. Анкудинова Н. Е. Об особенностях оценки и самооценки учащихся I-IV классов в учебной деятельности / Н.Е. Анкудинова // Вопросы психологии — 1968. - № 3. - С. 131-138.
3. Бадиазман Э. Влияние семейного воспитания на формирования самооценки у школьников с задержкой психического развития (на материале семей России и бедуинского сектора Израиля) Автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.04 / Элькашалла Бадиазман – СПб, 2006. – 22 с.
4. Захарова А.В., Андрущенко Т.Ю. Исследование самооценки младших школьников в учебной деятельности / А.В. Захарова, Т.Ю. Андрущенко // Вопсы психологии – 1980. – № 4. – С. 90—99.
5. Елагина М.Г. Соотношение общей и конкретной самооценки у детей раннего возраста / М.Г Елагина // Новые исследования в психологии – 1982. - № 2 (27). - С. 48-53.
6. Защирина О.В. Психология детей с задержкой психического развития: Учебное пособие: Хрестоматия / Оксана Владимировна Защирина– СПб.: Речь, 2007. – 168 с.
7. Липкина А.И. Самооценка школьника / А.И.Липкина // Воспитание школьников – 1977. – № 4. – С. 52-58.
8. Спичак С.Ф. Возрастная динамика самооценки у школьников / С.Ф. Спичак // Социально-психологические проблемы формирования личности и учебно-воспитательного коллектива. – М.: Изд-во Моск. гос. пед. ин-та, 1978. – С. 12-21.
9. Чамата П.Р. Вопросы самосознания личности в советской психологии / П.Р. Чамата // Психологическая наука в СССР: В 2 т. / АПН РСФСР. – М., 1960. – Т. 2. – С. 91-110.
10. Эткинд А.М. Психодиагностика межличностных отношений / А.Э. Эткинд // Общая психодиагностика. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1987. – С. 179-228.
11. Leonardi. A. Comparability of self concept among normal achievers, low achievers and children with learning difficulties / A.Leonardi // Educational Studies – 1993. – № 19. – P. 357-371.